

⁸ Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. – Х.: Эспада, 207. – С. 689-690.

⁹ Головистикова А. Н., Дмитриев Ю. А. Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – С. 600-601.

¹⁰ Венгеров А. Б. Теория государства и права: учеб. – 5-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2008. – С. 544.

Резюме

У статті автором проведено дослідження питань поняття, сутності та цінності юридичної відповідальності, обґрунтовано авторське розуміння поняття «юридична відповідальність», виокремлено аспекти цінності юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, державний примус.

Резюме

В статье автором проведено исследование вопросов понятия, сущности и ценности юридической ответственности, обосновано авторское понимание понятия «юридическая ответственность», раскрыты особенности ценностных аспектов юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, государственное принуждение.

Summary

In the article an author is conduct research of questions of concept, essences and values of legal responsibility, the authorial understanding of concept "Legal responsibility" is reasonable, the features of the valued aspects of legal responsibility are exposed.

Key words: legal responsibility, state compulsion.

Отримано 11.02.2010

Н. О. ДМИТРАСЕВИЧ

Назар Орестович Дмитрасевич, здобувач
Київського університету права НАН України

РЕПАТРИАЦІЙНІ УГОДИ РАДНАРКОМУ УСРР ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНОЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Будь-який політичний режим, навіть встановлений насильницьким шляхом, потребує міжнародного визнання. Не винятком у цьому сенсі стало прагнення міжнародної легітимації більшовицьким окупаційним режимом в Україні, що приховувався за аббревіатурою УСРР. Задля цього уряд УСРР – Рада Народних Комісарів (Раднарком) – докладав значних дипломатичних зусиль для переконання урядів іноземних держав у законності своєї влади в Україні і, відтак, для визнання уряду УСРР єдиним представником Української держави на міжнародній арені.

Одним з найдієвіших інструментів на шляху дипломатичного визнання УСРР стало укладення її урядом угод про репатріацію* військовополонених і цивільних інтернованих з державами-учасницями Першої світової війни, які прагнули повернути своїх військовослужбовців, що перебували в полоні в Україні, цивільних біженців, а також майно фізичних і юридичних осіб, вивезене російською армією в роки Великої війни. Саме на цій сфері зовнішньополітичної діяльності уряду УСРР у 1920-1922 рр., попри певний інтерес до неї українських науковців, варто зосередитися докладніше, позаяк на периферії дослідницьких інтересів залишилось осмислення значення укладення репатріаційних угод з іноземними державами для офіційного визнання УСРР суб'єктом міжнародного права¹.

Першу в дипломатичній практиці УСРР репатріаційну угоду було підписано під час радянсько-польських мирних переговорів, що розпочалися укладенням 18 жовтня 1920 р. прелімінарного мирного договору між УСРР і РСФРР – з одного боку і Польщею – з іншого. Це сталося 24 лютого 1921 р. Згодом статті цієї угоди стали складовою Ризького мирного договору УСРР і РСФРР з Польщею від 18 березня 1921 р. Зокрема, ст.6 мирного договору визначала порядок оптації громадянства, ст. 7 – взаємну відмову від відшкодування воєнних витрат, ст. 11 – повернення Польщі деякого майна, а ст. 19 – звільнення Польщі від відповідальності по боргових зобов'язаннях Російської імперії. Цього ж дня було підписано Додаткову угоду щодо виплати Польщі відшкодувань за залізничне майно, що підлягало поверненню².

Дипломатичне визнання радянської України Польщею сприятливо позначилося на співпраці урядів УСРР і Німеччини, неофіційні консультації між якими щодо можливості встановлення дипломатичних

© Н. О. Дмитрасевич, 2010

* Репатріація (від лат. repatriatio) – відновлення громадянства шляхом повернення в країну свого громадянства (постійного проживання або походження) певної групи осіб, які опинились через різні обставини на території інших держав. Репатріація здійснюється як на договірній, так і на позадоговірній основі, але за умови існування відповідних законів у зацікавленій державі або державах.

відносин мали місце ще восени 1920 р. На початку 1921 р. Раднарком УСРР уповноважив вести переговори з німцями представника НКЗС РСФРР у Берліні В. Коппа. Переговорний процес проходив складно, позаяк німецька сторона наполягала, щоби перемовини проходили в рамках укладення угоди про обмін військово-полоненими і біженцями. Її підписання, на думку німців, мало стати основою для досягнення сторонами політичних домовленостей.

Наслідком непростих українсько-німецьких переговорів стало укладення 23 квітня 1921 р. між УСРР і Німеччиною угоди «Про обмін військовополоненими і цивільними інтернованими»³. Угода обмежувалася питанням обміну населенням: уповноважений Німеччини із справ репатріації в РСФРР міг заснувати свої підвідділи в Україні, зокрема – Харкові, Києві й Одесі. При бюро РСФРР із справ репатріації в Німеччині створювалося українське відділення⁴. 8 червня 1921 р. начальником німецького відділення із справ репатріації в УСРР став Е. Зассе, 28 серпня 1921 р. главою українського відділення при бюро РСФРР із справ репатріації у Німеччині був призначений В. Ауссем. Це відділення (згодом український підвідділ консульського відділу представництва РСФРР) проводило експертизу українських справ: приймало від українських емігрантів у Німеччині заяви на повернення в Україну, перевіряло матеріали і надавало центральному апарату НКЗС УСРР усю необхідну інформацію для ухвалення рішення по кожній конкретній особі⁵.

Попри підписання угоди про репатріацію, німецький уряд не поспішав укласти політичний договір з УСРР. 9 грудня 1921 р. В. Ауссем інформував голову РНК УСРР і наркома у закордонних справах Х. Раковського, що якщо не вжити термінових заходів, підписання українсько-німецького договору може затягнутися надовго. Дипломат радив наркому не приймати німецькі дипломатичні паспорти, позбавити німецькі репатріаційні установи в Україні права екстериторіальності, і вдатися до погрози відкликати українського представника з Берліна і вислати з УСРР – німецького⁶.

Однак до висування ультиматуму УСРР Німеччині справа не дійшла, позаяк на початку лютого 1922 р., коли з візитом до Берліна прибув Х. Раковський, розпочалося українсько-німецьке зближення. У результаті, 8 квітня 1922 р. В. Ауссем і представник німецької сторони З. Гай підписали у Берліні протокол про обмін торговельними місіями⁷, а 5 листопада 1922 р. в Берліні було підписано угоду про поширення дії Рапалльського договору радянської Росії з Німеччиною від 16 квітня 1922 р. на радянські Україну, Азербайджан, Білорусію, Вірменію, Грузію і Далекосхідну республіку. Згідно з договором, УСРР визнавалася незалежною державою (ст. 1), взаємні фінансові претензії (їх висувала УСРР до Німеччини у справі повернення Україні 410 млн. марок золотом, що їх німецька сторона не сплатила Українській Державі гетьмана П. Скоропадського за постачання продовольства. – Авт.) мали вирішуватися після їх додаткового вивчення (ст. 2), сторони обмінювалися дипломатичними представництвами (ст. 4). 14 грудня 1922 р. ВУЦВК ратифікував угоду⁸.

Українсько-чехословацькі переговори з питань репатріації розпочалися навесні 1921 р. У Празі їх проводив М. Левицький, який прибув до чехословацької столиці 10 травня 1921 р. як представник українського Червоного Хреста, щоб повернути українських військовополонених. Передбачалося, що, згодом, він буде акредитований як уповноважений УСРР зі справ репатріації в Чехо-Словаччині⁹. Також українська сторона прагнула перетворення повпредства УСРР у Чехо-Словаччині на єдине українське представництво і встановлення дипломатичних відносин УСРР і ЧСР. Однак уряд ЧСР, як повідомляв М. Левицький голові Раднаркому УСРР Х. Раковському 6 червня 1921 р., заявив, що на даний час переговори між сторонами можуть проходити лише у питанні обміну військовополоненими¹⁰. Переговори були складними, позаяк чехословацька сторона тривалий час не хотіла визнавати повпредство УСРР, як єдине українське представництво, припускаючи можливість одночасного функціонування в Чехо-Словаччині дипломатичної місії УНР¹¹.

Лише після візиту до Праги Х. Раковського в лютому 1922 р., де він провів переговори з прем'єр-міністром ЧСР Т. Масариком і міністром закордонних справ Е. Бенешем, а також після укладення 17 квітня 1922 р. Рапалльського договору між РСФРР і Німеччиною, чехословацька сторона пішла на поступки. У результаті, 6 червня 1922 р. представники УСРР і Чехо-Словацької республіки уклали «Тимчасовий договір між УСРР і ЧСР», який складався з преамбули і 21 статті¹². У вступній частині угоди затверджено положення, що повпредство УСРР в Чехо-Словаччині – єдине представництво Української держави, що стало значним здобутком української радянської дипломатії. Ст. 1 договору передбачала обмін дипломатичними місіями, ст. 8 – взаємне зобов'язання обох країн утримуватися від пропаганди, спрямованої проти уряду, державного ладу протилежної договірної сторони, статті 16 і 18 – передбачали охорону майна УСРР в Чехо-Словаччині, відповідно до норм міжнародного права. Питання про юридичне визнання УСРР, згідно з вступною частиною угоди, цим договором не вирішувалося¹³. Уряд Чехо-Словаччини затвердив угоду 14 липня 1922 р., 19 липня того ж року ратифікував договір ВУЦВК. Повноважним представником УСРР у Празі призначено М. Левицького, послом ЧСР у Харкові став Бенеш¹⁴.

Характерно, що укладення репатріаційних угод зазвичай передувало досягненню політичних домовленостей УСРР про визнання її урядами іноземних держав. Саме так, наприклад, розпочалося налагодження українсько-турецьких стосунків. 14 квітня 1921 р. повпред УСРР у Москві Ю. Коцюбинський повідомив Раднарком УСРР, що уряд Туреччини запропонував укласти договір про взаємне визнання і встановлення дипломатичних відносин з УСРР¹⁵. Цьому, однак, мало передувати підписання угоди про обмін військовополоненими і цивільними біженцями¹⁶. Переговори з цього питання, що проходили в Москві, завершилися підписанням конвенції «Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих» 17 вересня 1921 р. українським і турецьким послами в РСФРР. Уповноваженим Туреччини у справах репатріації в УСРР було призначено Різу-бея – аташе турецької дипломатичної місії в РСФРР¹⁷. Таким чином, ще до укладення політичного договору, в УСРР уже був присутнім офіційний представник Туреччини.

Міждержавні українсько-турецькі переговори, як відомо, увінчалися підписанням 2 січня 1922 р. договору «Про дружбу і братерство» між УСРС і Турецькою республікою. Він затверджував взаємне офіційне визнання (ст. 2) і встановлення дипломатичних відносин між державами (ст. 15)¹⁸. 15 березня 1922 р. українсько-турецький договір затвердили Великі національні збори Турецької республіки. ВУЦВК ратифікував його 23 березня. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся 23 червня 1922 р. у Харкові¹⁹.

У цілому, УСРС у 1920-1922 рр. підписала репатріаційні угоди і мала своїх уповноважених у 13 країнах: Австрії, Болгарії, Великій Британії, Грузії, Естонії, Італії, Латвії, Литві, Німеччині, Польщі, Туреччині, Угорщині і Чехо-Словаччині. Територіальні суперечки через Південну Бессарабію і Північну Буковину, які були включені до складу Румунії за Сен-Жерменським мирним договором 1919 р., завадили УСРС укласти з цією країною не лише договір про встановлення дипломатичних відносин, а й міжурядову угоду про репатріацію військовополонених і цивільних біженців²⁰.

Таким чином, уряд УСРС використав, в основному, намагання іноземних держав повернути своїх військовополонених і цивільних біженців з України, майно фізичних і юридичних осіб, вивезене російськими військами в роки Першої світової війни, для офіційного визнання УСРС. Більшість урядів іноземних держав, з якими УСРС уклала репатріаційні угоди, офіційно визнали УСРС, встановивши з нею дипломатичні відносини. Щоправда, головні переможці Першої світової війни – Франція і Велика Британія, попри укладення з УСРС репатріаційних угод, на дипломатичне визнання більшовицького режиму в Україні не пішли.

¹ Див., наприклад: *Веденєв Д.* Нігілізм тут недоречний. Історія дипломатичної служби Радянської України 1917-1923 років // Політика і час. – 2001. – № 6. – С. 88-95; *Кульчицький С. В.* УСРС в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.). Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. – К., 1995. – 203 с.; *Кутчик О. Р.* Репатріаційні угоди в структурі міждержавних домовленостей УСРС (1920-1922 рр.). – Соціальна історія: Науковий збірник. – К., 2007. – Вип. I. – С. 28-35; Вип. II. – С. 44-55; та ін.

² Українська РСР на міжнародній арені (1917-1923 рр.). Збірник документів. – К., 1966. – С. 252-266, 272, 277-284, 286, 301, 303.

³ Документи внешней политики СССР: В 3 т. – Т. 3. – М., 1959. – С. 14.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. Р-4сч. – Оп. 1с. – Спр. 550. – Арк. 1-25.

⁵ *Кульчицький С. В.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928 рр.). – К., 1996. – С. 158.

⁶ ЦДАВО України. – Ф. Р-4сч. – Оп. 1с. – Спр. 700. – Арк. 1-9.

⁷ Там само. – Спр. 640. – Арк. 1-64.

⁸ Україна і Німеччина // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 18 грудня.

⁹ *Шишкин В. А.* Чехословацко-советские отношения. – М., 1962. – С. 56.

¹⁰ Советско-чехословацкие отношения 1918-1939 гг. – М., 1968. – С. 48.

¹¹ ЦДАВО України. – Ф. Р-4сч. – Оп. 1с. – Спр. 23. – Арк. 5.

¹² Внешняя политика Чехословакии 1918-1939. – М., 1959. – С. 154-157.

¹³ *Віднянський С. В.* Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918-1989) // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 49.

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. Р-4сч. – Оп. 1с. – Спр. 563. – Арк. 17; Спр. 700. – Арк. 4.

¹⁵ Там само. – Спр. 681. – Арк. 28.

¹⁶ Там само. – Спр. 680. – Арк. 12.

¹⁷ Там само. – Спр. 86. – Арк. 4.

¹⁸ Надзвичайна сесія ВУЦВК // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 24 березня.

¹⁹ Обмін ратифікаційними грамотами УСРС і Туреччини // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 24 червня.

²⁰ *Гакман С. М.* Проблема Бессарабії та Буковини у контексті радянсько-румунських міждержавних відносин. 1917–1940 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний ун-т. – Чернівці, 2001. – 20 с.

Резюме

Проаналізувавши зовнішньополітичну діяльність УСРС в 1919-1922 рр., автор дійшов висновку, що підписані українським радянським урядом угоди про репатріацію сприяли міжнародному визнанню УСРС.

Ключові слова: репатріація, легітимація, міжнародне право, Раднарком, угода, договір, визнання.

Резюме

Проанализировав внешнеполитическую деятельность УСРС в 1919-1922 гг., автор пришел к выводу, что подписанные украинским советским правительством соглашения о репатриации содействовали международному признанию УСРС.

Ключевые слова: репатриация, легитимация, международное право, Совнарком, соглашение, договор, признание.

Summary

Having analyzed the foreign-policy activities of the USSR during 1919-1922, the author comes to the conclusion that the repatriation agreements signed by the Ukrainian Soviet government contributed to international recognition of the USSR.

Key words: repatriation, legitimation, international law, Radnarkom, agreement, agreement, confession.

Отримано 5.03.2010